

САДРЖАЈ

Уместо увода	11
Језгро Московске државе	17

Територија

Завршетак уједињења руског севера	55
Експанзија на Исток	76
Присаједињење Малорусије (Украјине)	82

Народ

Етничка структура	107
Друштвена структура	109
Служећа класа	112
Социјално порекло <i>служеће класе</i>	116
Службени чиновни	131
Три основна службена чина	139
<i>Служећа класа</i> по најму (<i>служилые люди по прибору</i>)	150
Тежачка класа: градско и сеоско становништво	155

Власт

Државно уређење.....	185
Владар	189
Владарска титула	211
Пренос владарске власти	215
Обим владарске власти	221
Бојарска дума.....	224
Земски сабор.....	245
Прикази (<i>Приказы</i>)	272
Локална управа	281
Епилог	289
Извори и литература	293
О аутору.....	301

УМЕСТО УВОДА

У Русији је 2012. године свечано прослављено хиљаду сто педесет година руске државности. Посебно место у њој заузима период рађања и еволуције Московске Русије (*Московская Русь*).¹ Управо тада се руска државност први пут уздигла у ранг царства и територијално обухватила огромно евроазијско пространство од Балтика до Амура и од Дњепра до Северног леденог океана. Осим тога, руска државност у Московској Русији први пут стиче јасну националну и универзалну легитимацију, усвајањем идеја о Москви као „ујединитељки руских земаља” (*собирательница русских земель*) и Москви као „Трећем Риму”.

С друге стране, ниједан период у развоју руске државности није био толико озлоглашен, нарочито међу западним ауторима, као доба Московске Русије. Захваљујући оценама бројних аутора, међу којима су и науци тако позната имена Џона Лока, Рудолфа Јеринга, Карла Витфогела и Арнолда Тојнбија, теза о Московској Русији као „оријенталној деспотији”, којој је била потпуно непозната идеја права као бране од владарева самовоље, стекла је у добром делу западне научне и шире јавности скоро статус аксиома.² На таквим оценама западне науке о Московској Русији

1 В. Кожин, Россия как цивилизация и культура (к 1200-летию Русского государства), *Россия как цивилизация и культура*, Институт русской цивилизации, Москва, 2012, 210–211; Г. В. Талина, Московская Русь от удельного княжества к царству: эволюция государственности сквозь призму представлений современников, *Журнал: Знание. Понимание. Умение*. 2/2015, Московский гуманитарный университет, 143.

2 Више о ставовима наведених аутора о Московској Русији, у: З. Чворовић, Начело законитости у праву Московске Русије XVI и XVII века, *Анали*

изграђен је читав један арсенал класичних негативних русофобних стереотипа. У том контексту, чини се, најилустративније је следеће запажање Карла Маркса: „Московија (Московска Русија, прим. З. Ч.) је била васпитана у одвратној школи монголског ропства. Она је ојачала само захваљујући томе што је постала виртуоз у школи ропства. Московија је наставила да игра своју традиционалну улогу роба који је постао господар. А потом је Петар Велики спојио политичко искуство монголског роба са надменим тежњама монголског властелина, коме је Џингис-кан завештао да оствари свој план владавине светом.”³

Пошто је Московска Русија не само хронолошка средокраћа већ и културно, правно и политичко средиште руске историје, њена дисквалификација, као што показује Марксова оцена, неминовно проузрокује и дисквалификацију Руске империје (*Российская империя*), јер је она рођена из Московске Русије. С друге стране, усвајање негативног стереотипа о Московској Русији као производу монголског деспотског наслеђа има за последицу супротстављање и вештачко раздвајање две фазе у органском развоју јединствене руске државности које се означавају као *Киевская Русь* и *Московская Русь*. Јер, ако је Московска Русија била баштиник азијске деспотске политичке традиције, онда се неминовно намеће закључак да је Кијевска Русија припадала европској слободарској политичкој традицији. Када се оценама политичког и правног система Московске Русије, додају још и тезе о наводно доминантно угрофинском пореклу становништва Московске Русије, тада се формира расистичка представа која нема никакво упориште у историји, али је итекако политички употребљива. Догађаји чији смо сведоци најречитије сведоче о томе.

.....
Правног факултета у Београду 1/2018, 200–202.

3 К. Маркс, *Разоблачения дипломатической истории XVIII века*, Скеписис: научно-просветитељски журнал, Приступљено 28. 11. 2023: https://scepsis.net/library/id_883.html

По природи предмета истраживања, правноисторијска наука је најпозванија да пружи одговор на питања која се тичу природе државноправног поретка Московске Русије, а која су већ два века предмет озбиљних политичких и идеолошких манипулација. Скрупулозна научна анализа би пре свега требало да покаже колико су у развоју Московске Русије видљива она обележја које западна историографија повезује са појавом првог облика модерне државе (*modern state*). Реч је о постојаности државе у времену и простору, формирању релативно стабилних државних органа на територијалном, а не крвнородничком начелу и преносу лојалности са породице, локалне заједнице и верске организације на државу, као и стицање моралног ауторитета који држави обезбеђује подршку за организацију власти и супрематију њених закона.⁴ При том, теза о Русији као посебној цивилизацији ни у ком случају не значи да се у развоју руске државе, ма како тај развој био особен, не могу уочити извесна обележја, па и друштвене законитости, које се запажају у развоју држава западне цивилизације.⁵ Искључивањем такве могућности неминовно се долази на Марксово гледиште о Московској Русији, само с другом намером и квалификацијом.

Имајући у виду да су се наведена обележја модерне државе углавном формирала током 16. и 17. века, аутор се определио да развој државности Московске Русије представи у нешто краћем временском опсегу од оног који се у руској историографији означава овим именом, а обично обухвата период од почетка 14. до краја 17. века. Следствено томе, у књизи је обрађено раздобље од почетка 15. до краја 17. века, које иначе у периодизацијама руске историје државе и права често фигурира као посебан временски одсек, а по правилу се назива периодом

4 М. М. Кром, *Рождение государства: Московская Русь XV–XVI веков*, Новое литературное обозрение, Москва, 2018, 16.

5 О посебној руској цивилизацији у: Ю. Сохряков, *Русская цивилизация: Философия и литература*, Институт русской цивилизации, Москва, 2010.

*Московске државе (Московское государство).*⁶ Пошто се име Московска држава још у XVI и XVII веку званично користило за означавање ондашње руске државе, аутор се определио да у даљем тексту користи овај званични, а не неслужбени назив Московска Русија.⁷

Развитак руске државности у периоду Московске државе (15–17. век) представљен је посредством три основна елемента који чине класичан појам државе – територија, народ и власт. Пошто се руска државност развијала на еволутиван начин, постоји очигледан континуитет државноправног развитка, независно од специфичности сваког од четири главна периода у развитку руске државе и права – кијевског, удеоно-кнежевског,

6 М. Ф. Владимирский-Буданов, *Обзор истории русского права*, Издание книжного магазина Н. Я. Оглоблина, Петроград, Киев, 1915, 4; М. Н. Ясинский, *Лекции по внешней истории русского права*, Выпуск первый, Типография Императорского Университета Св. Владимира, Киев, 1898, 12; Н. П. Загоскин, *История права Московского государства*, Том первый, Университетская типография, Казань, 1877, 10, 11; Ф. И. Леонтович, *История русского права*, Выпуск I, Издание Императорского Новороссийского Университета, Одесса, 1869, 26, 28-29; С. В. Юшков, *История государства и права СССР*, Часть I, Юридическое издательство НКЮ СССР, Москва, 1940, 4-5; *История отечественного государства и права*, часть 1, Под ред. О. И. Чистякова, Юрайт, Высшее образование, Москва, 2010, 9; *История государства и права России*, Под ред. Ю. П. Титова, Проспект, Москва, 2003, 8-10; И. А. Исаев, *История государства и права России*, Юристъ, Москва, 2004, 7, 82, 118.

7 У руским документима из XVI и XVII века употребљавао се и израз Московско царство (*Московское царство*), док се у западним изворима из истог периода користио израз Московија (*Московия*, лат. *Moscovia*). В. А. Томсинов, Судебники 1497 и 1550 годов как памятники юриспруденции Московского государства, *Проблемы истории государства и права*, Сборник научных трудов, Ответственный редактор В. А. Томсинов, Зерцало, Москва, 2009, 259-260; В. И. Сергеевич, *Древности русского права: в трех томах, Том I: Территория и население*, Государственная публичная историческая библиотека России, Москва, 2007, 171.

московског и империјалног.⁸ Имајући то у виду, аутор је најпре у најкраћим цртама представио период 13. и 14. века, у којем су формиране бројне правне установе које ће наследити Московска држава и које ће умногоме одредити њен будући правни развитак. Због малог броја књига на српском језику о Московској држави, аутор понекад искорачује из круга тема које чине предмет правноисторијских истраживања. Садржај књиге је одређен и с обзиром на намеру аутора да након објављивања студије на тему развитка руске државности у московском периоду, свој петнаестогодишњи истраживачки рад на ову тему заокружи и студијом о развоју правног система Московске државе.

Свестан да ова студија, из угла руске правноисторијске науке, тешко да може пружити неки нарочито нови научни допринос, аутор се нада да ће она допунити постојећа знања стручне и шире публике српског говорног подручја о руској држави у прошлости, јер без тих знања тешко да можемо разумети и савремену Русију. Уколико ова књига макар и делићем помогне уклањању негативних стереотипа о Московској Русији и бољем разумевању историје руске државности, онда је она остварила свој циљ.

Аутор се посебно захваљује рецензентима књиге: проф. др Марку Павловићу, проф. др Милошу Ковићу и проф. др Александру Ђорђевићу. Овај рукопис свакако не би угледао светлост да није било разумевања директора издавачке куће „Catena mundi”, Бранимира Нешића, као и труда његових сарадника, на чему им се овом приликом захваљујем.

У Божићном посту,
2023. године

Зоран Чворовић

8 Питање државноправног континуитета руске монархије и СССР увелико превазилази садржински и хронолошки оквир књиге.